

ПАРТИТУРА НА МОГИЛЬНОМУ КАМЕНІ

Присвячується Войцеху Ленковському

Певен, мало кому доводилось бачити подібне кладовище на своєму віку. Справді незвичайне... Дивне... Вражаюче... Перш за все – то є ліс. Дрімучий, віковий ліс з деревами, верховіття яких сягає неба. Ростуть вони так густо, що у лісі навіть удень завжди панує напівморок, а, звівши догори очі, мов із глибокої криниці можна бачити зорі. Не на узліссі, не серед галявини, просто, несподівано, зненацька серед хащів виникає кладовище. Поміж дерев, серед зеленого висохлого листя папороті туляться могили з християнськими спомниками. Спокій, лісова прохолода і тиша якось незвичайно томлять душу, і є в тому щось казкове, містичне або ж із природи снів. Придивившись пильніше, можна помітити, що лісове кладовище переділене невидимою межею. Згодом же стає зрозумілим, що там за нею починається його пізніша частина, ближча до сьогодення. Могили тут, здається, більше, у всякому разі, їх густіше. Вони натикані одна біля одної. Біля них обмаль зелені, чорно-рудий ґрунт на могилах виглядає свіжим, вологим, і складається враження, що остання з них насипана не пізніше вчорашнього дня. Єднає їх ще й те, що на кожній стримить невеличка металева табличка чорного кольору, на якій білою фарбою, схоже, одним почерком написано номер.

Стара частина кладовища – це давні монастирські поховання. У свіжих могилах покояться божевільні.

На той час мені було всього неповних двадцять три. Я був направлений для проходження інтернатури в Лебединську лікарню для психічно хворих. Місце настільки глухе, що про нього до ладу ніхто нічого не знав, а лише ходили неясні й суперечливі чутки.

Так, саме Лебединська лікарня для психічно хворих... Вона розмістилася на території колишнього монастиря у приміщеннях, що збереглися з часів мешкання там монахів. Споруда являла собою замкнуте коло цегельних одноповерхових будинків з вежею-аркою, в якій містився центральний вхід і яка одночасно служила монахам за дзвіницю. Щось на зразок Київської Софії. Територія була обнесена надійною кам'яною стіною. Увесь цей комплекс розташувався у лісі, далеко від населених

місць. Лікарня чи притулок була невеликою, на кілька палат і всього до трьох десятків хворих. Медперсонал теж нечисленний, і все оточення та устрій життя й господарства нагадували приватний заклад, саме з тих, які, як нам розповідали, існують на Заході. В одному ряду будинків знаходились і палати хворих, і квартири медпрацівників. Майже ідеально правильне окружне подвір'я монастиря було бруковане доріжками, що розбивали коло на багато невеличких зелених клумб, обрамлених стриженими кущиками, і створювало вигляд зеленого атолу, який загубився в безкраїх просторах лісового океану. Посеред двору росла одна-єдина стара груша-дичка, під якою примостилась лава. З правого боку, трохи осторонь загального кола приміщень, стояв невеличкий флігель. За стінами монастиря, в низині, виблискувало лісове озеро. Колись у ньому монахи розводили і ловили рибу. Тепер озеро було занедбане, забруднене сухим гіллям, поросле лататтям та ряскою, у ньому панувало жаб'яче царство, що з дня на день заспокійливо діяло на мешканців лікарні своїм невишуканим монотонним співом.

Першим, хто зустрівся мені, коли я ступив на брук монастиря, була руда кішка, що вийшла з-за кущів. За нею, піднімаючись на задніх лапках і стрибаючи одне на одного, з'явилися двоє кошенят, – чорних, як сажа. Кішка вийшла на доріжку і зупинилась. Поглянувши на мене без особливої цікавості, вона байдуже звалилась на бік і витяглась на сонці. Двоє маленьких чорних плям чкурнули до її живота і відчайдушно припали до сосків.

Я вдихнув чисте лісове повітря, оглядівся навколо, і монастирське подвір'я здалося мені маленьким тихим раєм.

Наступною живою істотою, що з'явилася на подвір'ї, була стара нянечка, яка виносила корзину з білизнами. Я привітався і запитав її, де можна бачити головного лікаря. Стара відповіла, що Федір Михайлович у себе, і зголосилася показати його кабінет.

«Цікаво, що там за Достоевський?» — думав я, ідучи до кабінету головного лікаря.

Коли я прочинив двері, то тієї ж миті відчув, як в обличчя війнуло

задушливим димом, так, наче у кабінеті щойно щось згоріло.

Я привітався.

- Прошу сідати, - почувся дуже хрипкий, сухий голос. У кріслі, за столом сидів чоловік років п'ятдесяти з худорлявим продовгуватим обличчям. З-під очей звисали зморшкуваті синюваті мішки. Саме через них я тоді подумав: «Алкаш, явний алкаш і на Достоевського зовсім не схожий». Він поглянув на мене і, здається, мимоволі мої очі опустились, навіщось нишпорячи по столі. Попільниця повна зім'ятих недопалків, – перше, що впало мені в очі. «Ось звідки у кімнаті дим», - подумалось мимохідь.

Згодом я зрозумію, що очі мої опустилися тоді непросто. Те ж саме чекало майже кожного, хто спілкувався з Федором Михайловичем. Щось неприємне, відштовхуюче було у них, чи то хижа злість, чи то таємна підступність, можливо, й туга. Тому здавалися вони якимись хижацькими, вовчими. Так, саме очі старого самотнього вовка. Тоді, коли я дивився на його фізіономію, мені ще чомусь спало на думку, що до цього обкуреного типа, недопалків та задимленого кабінету доречніше пасував би не портрет Павлова, а, скоріше, якогось анархістського лідера. Разом з тим єдине, що приваблювало око в його зовнішності, був бездоганно білосніжний халат, з любовно випрасуваним комірцем, що різко контрастував на загальному фоні. Федір Михайлович продовжував розглядати мене і раптом сказав ні до чого:

- Від'їжджати звідси найкраще на таксі. До райцентру, там вокзал. Таксі слід замовляти по телефону. - Очевидно, він помітив мою розгубленість і, мляво кліпнувши вовчими очима, додав: - Інформація, яка перш за все цікавить тих, хто з'являється у цих місцях.

Певно, я знітився, і все ж, відчуваючи тремтіння у голосі, відповів, що приїхав сюди не для того і таке інше.

- Із завтрашнього дня ви зміните думку, і всі ваші бажання будуть пов'язані саме з цією інформацією, - сухо, як мені здалось, навіть грубо відповів він.

І я з першої зустрічі відчув неприязнь до цього похмурого чоловіка. Мені

хотілося теж відповісти йому грубістю і покинути цей прокурений кабінет. Але тоді я змовчав.

- Що ж... - сказав він байдуже і посміхнувся. Потім мовчки витяг цигарку і запалив. Робив він це повільно, статечно, навіть в'яло, але мені все ж здалось, що у руках тих крилася якась нервовість, і руки його готові були кожної миті стиснутись у кулаки, ставши безжалісною нищівною силою.

— Кудін В. Є. — прочитав він, беручи один із зошитів, що лежали на столі. — Щоденник спостережень. Між іншим, відомий футболіст досить знаменитого клубу, грав за київське «Динамо», у напівзахисті, мабуть, чули. Тепер не футболіст і навіть не людина. Ось що про нього пишуть тепер. Маніакально-депресивний психоз із епілепсією... потребує особливого нагляду... часті спроби самогубства, як правило, перерізає вени в будь-яких умовах, всім, що потрапляє під руки... Ну, і тому подібне.

Він відклав зошит, затався цигаркою і випустив хмарку сивого диму. Потім став дивитись у вікно і, ніби забувшись, мовив:

— Дані явно застарілі. Звички пускати собі кров великий півзахисник тепер позбавлений. Причина? Відсутність кінцівок. Унаслідок значного обмороження та прогресуючої гангрені — ноги й руки ампутовано. Від півзахисника залишилась невеличка лялька. Знаєте, іноді діти, пустуючи, відривають своїм лялькам руки й ноги.

Він говорив повільно, дивлячись у вікно, і було схоже, що в ту хвилину він думав про щось зовсім інше і навіть не чув своїх слів. Потім різко повернув очі у мій бік, і я знову не витримав його погляду. Головний лікар знову затався цигаркою, і, взявши ще одного зошита, продовжував читати.

— Лангер Яків Аврамович... Ще один представник чистого маніакально-депресивного психозу. Перекоаний, що прийшов у цей світ із однією метою — довести до кінця справу Ірода. А саме: відрубати голову Іоанну Предтечі. Так-так. Нікому іншому, бо ж свого часу безтолкові Іродові слуги, виявляється, помилково відтяли голову не Іоаннові, а зовсім іншому. Тим часом, справжній Іоанн тоді зумів утекти з темниці і понині ходить серед людей. Отож, завдання Якова Аврамовича

Лангера, розуміється, віднайти втікача і здійснити призначену кару, тим самим привести хід історії у належні рамки. Хтозна, можливо саме ви виявитесь нерозпізнаним Предтечею. Визначати буде сам кат.

Федір Михайлович криво усміхнувся, і між нами остаточно завершилась стіна взаємонеприятності. Він продовжував брати зі столу зошити, зачитував прізвища, відкидав зошит і цитував по пам'яті діагноз, звички, особливості характеру кожного хворого, як і до цього, так мені здавалось, навмисне згущуючи фарби. Але я вже не хотів чути його голосу, я тепер сам дивився у вікно, намагаючись не прислухатися.

— ...шизофренія з порушенням соматичної сфери. Кожного ранку знаходить на подвір'ї і стінах сліди від мокасинів апачів. Знає, де сховано золото стародавнього племені, але нікому про це не говорить. Запеклий ворог блідолицих. Так що й з цим будьте обережні.

Мені вже не хотілося не тільки слухати, але й бачити цього неприємного чоловіка. Мене ображали і дратували його скептицизм і зверхні жарти. Я втупився у сизий дим, що плив від його цигарки, і у мене й справді з першого ж дня почало з'являтися бажання залишити це місце. І все ж, це ніяк не узгоджувалось із почуттям самоцесті та з моїми намірами. Отож, зібравшись з духом, я вирішив будь-що довести цьому вовкові, що я не хлопчик і не ганчірка, в яку можна витерти брудні черевики. Візьму і тепер же скажу йому в очі все, що думаю.

— Ну що ж, давайте свої папери, — несподівано почув я і схаменувся, — очевидно, чимось сповна насолили начальству?

— З чого ви взяли?

— У таку глушину даремно не пошлють.

— Я приїхав не за розподілом, а за власним бажанням, таким було моє право, — зрадівши випадку, рішуче відповів я і, хоча не дивився в його бік, відчув, як він знову затягся цигаркою і крізь пелену диму уважно вдивлявся в моє обличчя.

— Що ж, — мовив він згодом, мов зітхнув, — врешті, це ваша справа, а точніше — обов'язок. Зайдете до старшої сестри, вона покаже кімнату і... словом, вона вам все розповість. До обов'язків приступите із завтрашнього дня. Сестра —

другі двері по коридору. Не затримую вас.

Так закінчилася моя перша зустріч із головним лікарем.

Кімната моя виявилась привітною, з двома невеличкими віконцями. Одне виходило на подвір'я, інше в сад. Стара покручена яблуня росла біля нього настільки близько, що, відчинивши нікно, яблука можна було б зривати, не виходячи з кімнати. Біля стіни стояло залізне ліжко, біля ліжка — стіл з двома стільцями, навпроти — велика старомодна шафа, густо побита шашелем. Стеля нависала низько, так що кожного разу хотілось пригинати голову. Однак, мені стало чомусь привітно на душі, і я майже забув неприємну аудієнцію у головного лікаря. В кімнаті було прохолодно, як і належить монастирським приміщенням. Можливо, колись у цих стінах жив якийсь відчайдушний анахорет, чи ж великий праведник, а може, й справжній святий. Я поставив біля ліжка чемодан і підійшов до освітленого сонцем вікна. Подвір'я теж усе було залите білим осіннім сонцем. Бруківкою стрибали горобці, розчепірюючи крильця, і галасували на все горло. Неподалік лежала вже знайома мені руда кішка, дві чорні плями, підставивши до сонця мордочки, спали. Біля розлогої старої груші, на лавці сидів якийсь дідок і стругав паличку. Стругав і, здається, щось наспівував собі у бороду. Мені чомусь стало кумедно від того дідка, захотілось підійти до нього і поговорити. Я вийшов на подвір'я і наблизився до старого. Дідок і справді мугичив собі під ніс якусь забуту стрілецьку пісню (так пояснив він мені потім). Дідка звали Арсенієм, він народився і прожив майже безвиїзно у невеличкій лісовій хатці за монастирським парканом, яку свого часу збудував його батько – мисливець, віруючий чоловік, що ходив молитися до монастирської церкви. Мати Арсенія померла ще замолоду. Після того батько більше не одружувався, і вони жили маленькою, але по-особливому дружною чоловічою сім'єю. Тепер Арсеній сам був господарем того будинку і мав своїх онуків. Ми розговорились і не помітили, як минув час. Здавалось, обом було цікаво. Йому розповідати (робив він це більше), мені слухати. Арсеній мені сподобався, і я відчув, що між нами зав'язуються дружні стосунки. Працював Арсеній тут же, при лікарні. Взимку кочегарив, влітку займався по господарству. Старий був у курсі всіх

подій приюту (так він називав лікарню). Особисто знав кожного із пацієнтів, хоча не вважав їх настільки небезпечними, як говорив про те головний лікар. Мені здалося, що в Арсенія теж не лежала душа до Федора Михайловича. Розповідаючи про нього, він називав його тільки по прізвищу – Раков. Але все ж, разом із тим, інколи Арсеній говорив про нього з якимось співчуттям і ніби чогось не договорював. Наступного дня, уранці, Федір Михайлович особисто провів мене палатами й ознайомив з хворими. Після обіду він сів за кермо службового «Москвича» з червоним хрестиками на вікнах і, нікому нічого не сказавши, кудись поїхав. Взагалі, за ним не водилося звички ставити до відома підлеглих про свої дії та місцеперебування. Повернутися він міг досить пізно, міг не повернутися зовсім, траплялось, приїздив тільки наступного дня, іноді був збуджений, роздратований. Тоді сестри говорили між собою упівголоса і часто повторювали: «Тяжкий... очевидно, надовго... сьогодні тяжкий...»

Поступово я увійшов у курс своїх професійних справ і, правду кажучи, нічого складного у тому не бачив, навпаки, мені навіть подобалось, і я потроху став звикати.

Одного разу, надвечір, ми сиділи з Арсенієм на лавці під грушею, і я слухав балачки старого. Слухаючи, я дивився на вікна флігеля у кованих мережаних ґратах. Я усміхався тому, що говорив Арсеній, очевидно, повністю віддаючись його розповіді, а тому не зразу зрозумів, що саме відбувається за вікном флігеля. Коли ж я придивився уважніше, то розгледів за вікном темну постать. Якийсь чоловік стояв перед вікном і вимахував руками. Складалося враження, що він диригує оркестром.

- Хто це? - несподівано перебив я Арсенія.

Старий глянув спочатку на мене, потім на флігель.

- А ти хіба з ним і досі не знайомий?

- Вперше бачу.

- Композитор... - якимось невиразно мовив Арсеній, - ні, справжній, - вже переконливіше додав він, - кажуть, знаменитий був. У Києві жив, а родом сам з

наших місць начеб. Лебединський. Кажуть ще, вони з нашим головним колись чи то приятелювали, чи то в одній школі учились. Ще кажуть, - Арсеній озирнувся і заговорив чомусь пошепки, - кажуть, що дружина Ракова, щоб їй... після весілля втекла до того композитора і поїхала ж таки з ним чи до Італії, чи то до Німеччини. А потім композитор той з глузду з'їхав. Тепер у нас.

Арсеній сплюнув і, певно, на все те потис плечима. Я замислився. То була несподівана новина. І як я раніше не поцікавився, для чого служить флігель? Але чому Раков навіть не згадав про нього? Я відчув, як у мені прокидається жагуче бажання – будь-що дізнатися все про дивного композитора, і я вирішив при першій же нагоді потрапити до флігеля.

- Як його прізвище? Композитора.

- А Бог його зна, - байдуже відізвався Арсеній, - композитор та й годі.

Тієї ж миті я зіскочив з лави і негайно кинувся на штурм сестри.

- Хто знаходиться у флігелі? - запитав я, переступивши поріг медпункту.

Сестра, як мені здалося, ніби якось знітилась і відповіла трохи розгублено:

- Лейбович, Лейбович-Сарський... Шизофренія з маніакальними ускладненнями. А що трапилося?

- Просто. Чому я про це досі не знаю? Це що – таємниця? Чому головний лікар нічого не говорив про флігель?

Сестра схвильовано дивилася на моє обличчя: очевидно, воно було не таким, як завжди.

- Можливо, Федір Михайлович просто забув це зробити. У нього багато справ, - не зовсім переконливо зауважила вона, - якщо хочете, я можу провести вас до хворого. То не є таємницею.

- Так, хочу, і, якщо можна, тепер, - не вгавав я.

Сестра кивнула на знак згоди головою і пішла вперед. Я подався за нею.

Дорогою я дізнався, що Лейбович живе у кімнаті один (мале приміщення), має вільний вихід, і що особливістю його нав'язливої ідеї є те, що до нього нібито являється монах, який хоче його знищити. «Майже за Чеховим», - подумалось мені

тоді.

Композитор сидів на ліжку, підперши голову долонями. Очевидно, голився він останнього разу днів зо два тому. Сива щетина покривала його смагляве обличчя. Виглядав він, як здавалося на перший погляд, не набагато молодшим за Арсенія.

- Доброго дня, Казимире Івановичу. Це наш молодий лікар. Буде у нас цілий рік. Хотів з вами познайомитись. Якщо я вам більше не потрібна, я піду, - звернулась вона до мене.

- Так-так, вдячний вам дуже, - чомусь схвильовано відповів я.

Я й справді був вдячний сестрі, що потрапив до флігеля, але коли вона зачинила за собою двері, я заляк і розгубився.

Композитор сидів на ліжку і дивився мені просто в очі. Мовчанка затягувалась. Врешті, я покашляв і запитав, як його стан. Композитор мовчав і продовжував пильно вивчати моє обличчя.

- Так чи інакше, це входить до моїх обов'язків, - чомусь, ніби виправдовуючись, заговорив я знову.

У кімнаті, як і раніше, панувала тиша. Композитор продовжував дивитися мені в очі, не зронюючи жодного слова. Разом з тим, я не помічав у його очах явних ознак божевілля. Тепер я остаточно розгубився.

- Марк Аврелій... - почувся раптом тихий приглушений голос. - Будь-яка людина, котра з гнівом та розлюченням зустрічає випробування свого життя, схожа на свиню, яка борсається і вищить, коли її тягнуть до бойні. Згадай, що своєрідна особливість мислячої істоти - вільне підкорення своїй долі, а не ганебна боротьба з нею, притаманна тваринам.

Він піднявся з ліжка, зазирнув у вікно. Далі прочинив двері і, схоже, переконавшись, що ніхто не підслуховує нас пошепки, дуже тихо заговорив, наближуючись майже впритул до мого обличчя:

- Тепер його немає, але... він завжди біля мене. Вірите, не залишає мене ні на день. Всі вважають це божевіллям. Мені ніхто не вірить. Я вам скажу, молодий чоловіче... Скажу вам... Як ви гадаєте, є те божевіллям, коли біля однієї людини

відбувається те, чого нема біля більшості інших? Чи то є доказом божевілля? Цілком ні, скажу я вам, хіба що тільки доказ примітивності людського розуміння природи. Так-так... Знаєте, - він знову тривожно визирнув за двері, - я міг би вже давно покінчити з собою, повіситись, зарізатись, я доведений до потрібного стану, і у мене більше можливостей, ніж у бідолахи футболіста. Але, молодий чоловіче, я не відчуваю поки за собою такого права, а тому судіть самі: божевілля у мене не настільки багато, щоб його стало достатньо для самогубства. Ви, звичайно, пам'ятаєте Аврелія, «вільне підкорення, а не ганебна боротьба...» Ви розумієте мене... Я знаю напевне, не даремно ж ви тут з'явилися.

Композитор раптом різко замовк і знову сів на ліжко.

- Тш-ш-ш, - застеріг він мене, притискуючи до рота палець, - я ж вам говорив, він не залишає мене ні на день. Але коли його довго не буде, я розповім вам все. Зараз я в його волі... Лікарі називають те більш прозаїчно – криза, депресія чи збуджений стан головного мозку. Криза мине, коли він залишить мене, вірніше... тобто, по-вашому, він зникне, коли скінчиться криза. - Мені здалось, губи його скривились у посмішку. - Проте, не будемо з цього ладнати каламбурів, все це набагато серйозніше, молодий чоловіче. Вибачте мені тепер. Коли я буду вільний, то дам вам знати. Вибачте мені тепер. Тільки не говоріть нікому нічого. Дуже вас прошу, мені обридли ліки.

Згодом я стояв на подвір'ї у повній розгубленості. Я чомусь ніяк не міг з'ясувати й розібратись, чи й справді все так було, як сталося, чи реально існував тут Лейбович – відомий композитор, і що хвилину тому він говорив зі мною. Лейбович... Справді, таки Лейбович, я сам бачив платівки з його іменем. Але чому він знаходиться один і саме у флігелі, подалі від решти? Адже тепер, по суті, вони всі рівні. І нарешті, чому Раков забув сказати про нього? Здавалося, щось дивне, майже загадкове крилося за всіма цими питаннями. Пригадалась розповідь старого Арсенія, але те ще більше покрило особу композитора і теперішнє його місцеперебування таємницею. Аномалія психіки була начебто фактом, але разом з тим, розмірковуючи над тим, що він повідомив мені, я відзначив, що балаканина

хворого не була такою вже й безглуздою. Зізнатися ж чесно, він по-справжньому заінтригував мене тим, що сказав у кінці: «Я дам вам знати. Скінчиться криза і я дам вам знати. Я розповім вам усе». Що він мав на увазі і що збирається розповідати мені? Безперечно, то була культурна високоосвічена людина, яку, можливо, знали не лише на його батьківщині, і мені було справді цікаво почути його думки, хай навіть у теперішньому його стані. Тієї ночі я довго не міг заснути і совався з боку на бік, здається, поки не засіріло за вікном. Зрештою, сон усе ж зморив мене, і я проспав на роботу. Хоча така ситуація була досить відносною, адже і робота, і дім були тут єдиним цілим. І все ж, при зустрічі Федір Михайлович зробив мені зауваження і просив урахувати. Цікаво, знав він про мою розмову з сестрою і візит до флігеля? Так чи інакше, мені здавалося, Раков був чимось невдоволений. Але думки мої тепер більше займало інше. Тепер я кожного разу намагався зробити так, щоб частіше бути перед вікном Лейбовича. Непомітно я зазиравав туди, але композитора не бачив. Можливо, в той час він лежав у ліжку. До вечора мені так і не вдалося нічого розгледіти. Наступного дня повторилося майже те ж саме, і я навіть трохи засмутився.

На третій день уранці (була неділя), я вийшов до Арсенія, що підрізав кущики.

- Доброго ранку, - побажав я старому.

- Сідай, я зараз скінчу, - відізався він.

Ми знову вмостились на лавці під старою грушею. Арсеній почав теревенити про скорий кінець світу. Я дивився на вікно флігеля. Підстерігши паузу, я начеб між іншим запитав про Ракова. Арсеній сказав, що той поїхав ще вчора, куди – він не знає. Я невідривно слідкував за вікном з ґратами. І ось мені здалося, що там майнула тінь. У мене злегка схоллоло у грудях. Я побачив, як відчинилися двері – і на порозі флігеля з'явився композитор.

- Чи не маєте часу зайти до мене? - чемно запитав він.

Вигляд у нього був спокійний, урівноважений, здається, він був у доброму настрої. Ми зайшли до флігеля. Лейбович усміхнувся сам до себе:

- Як смішно я сказав про час. Але про це іншим разом. Тепер я хочу розповісти вам дещо інше. Сідайте, прошу. Я відчуваю, що скоро все ж залишу цей світ, а тому

хочу... вірніше, мушу звільнити душу. Інакше, гадаю, й там спокою не буде! Інколи він залишає мене одного... Я вам уже говорив... Може, на день, на кілька, але потім знову приходять. Тепер я можу розповісти вам усе, як обіцяв. Я композитор... вірніше, колишній композитор, може, чули такого – Лейбовича-Сарського? Саме так, от бачите. Так от. Одного разу, так буває, я перебував у так званій творчій депресії. Взагалі, в голову приходили думки, чи не зробив я помилки і чи варто мені було присвячувати життя музиці. Тоді я поставив під сумнів всі свої музичні досягнення і був у повній апатії. У молоді роки таке трапляється часто. Так, я був тоді ще молодим. Але про що це я? Так-так... Я перебував у нестерпній, гнітючій депресії. Розумом я бажав писати музику, велику музику. Я розумів – час не стоїть на місці, проте воля моя була згасла, мертва, жодного почуття. Я був глухим до себе і до оточуючого. І от саме тоді однієї ночі мені приснився сон. Я, маленький хлопчик, зі своїми ровесниками-хлопчаками збираю гриби. У лісі звучала музика, чарівна мелодія, від якої в мене уві сні защеміло серце. Я, мов зачарований, пішов на звуки тієї мелодії і непомітно віддалився від хлопчачого гурту. Заглибившись далеко у ліс, я раптом наткнувся на камінний хрест, далі ще на якийсь камінь, і ще. То були могили. Мені стало моторошно. У цей час я проснувся. Дивний стан володів мною. Я почав згадувати те, що мені наснилося і раптом збагнув — усе, що я бачив у сні, було знайоме мені. Я пригадав померлих батьків, містечко Лебедин, в якому народився, монастир, ліс, могили. Так, я знав ті могили з дитинства, то було старе монастирське кладовище, де колись ховали монахів. Тієї ж миті я відчув, як щось зненацька насторожилось у моєму серці. Я відчайдушно намагався пригадати те, що несподівано почало хвилювати мене... І раптом згадав. Темний спомник, камінний стовп із рядами викарбуваних позначок. Вони завжди манили мене, і я неабияк хотів зрозуміти, що крилося під ними. Лише тоді мені спало на думку, що тими позначками могли бути замасковані музичні знаки-ноти. Я також пригадав розповідь старого мисливця про монаха, колишнього регента собору, який сам писав музику, але музику його ніхто не виконував. Написані ним мелодії порушували церковні канони. Не один рік монах точив камінь, який заповідав поставити на його могилі. Ніхто не знав навіщо це йому було потрібно, але останню волю померлого все ж

виконали. Тепер я майже здогадувався, що крилося під тим заповітом монаха і передчував, що саме являв собою його могильний камінь. Того ж дня я поїхав до Лебедина. Щось гнало мене у ті місця, не даючи покою. Спочатку я розшукав сам монастир. Так-так, цей самий. На той час тут уже була лікарня. Далі я майже інтуїтивно і по пам'яті, пригадуючи дитячі роки, заглибився у ліс на пошуки кладовища. Мені пощастило, я не блукав надто довго і скоро побачив перший хрест. Я пішов далі і, уявіть собі мій стан, коли я побачив знайомий камінний стовп. Я не помилився, позначки, вибиті на камені, були нотами. Це було безсумнівно. Я миттю переписав їх на сірникову коробку.

Вдома я, мабуть, уперше не привітався з дружиною, зразу ж кинувся до рояля... О, якби ви чули, що за дивні звуки наповнили кімнатні сутінки... я пізнав її. То була мелодія, що наснилася мені уві сні. Коли я відняв пальці від клавішів, то відчув на очах сльози. Потім я помітив у дверях дружину. Я бачив, якими очима дивиться на мене Лана, і в ту мить я зрозумів, що не зможу відмовитись від геніально складених звуків, - Лейбович схопив себе за голову руками і здавив її щосили, - на превеликий жаль, реквієм був зовсім невідомий, будьте впевнені, я не міг помилитися. Я цікавився музичними творами з дитинства і серйозно... Так, я мав усього кілька нот, але то був ключ, розумієте, цього було достатньо, у них було все. Можете мені повірити як музикантові, мені було неважко обрамити закінчене полотно. Як ви вже знаєте, на жаль, воно не було підписане автором, не було датоване і не виконувалось на широкій аудиторії. Я розумів, що для професіоналів воно теж стане відкриттям. І я спробував. Я почав виконувати реквієм на своїх концертах, не стверджуючи, але й не відмовляючись від його авторства. Успіх був неймовірний. Я пам'ятаю, як майже весь партер подався до сцени, кілька меломанів навіть звалились з бельєтажу. Мене винесли на руках... Ви можете сказати, перед чесною людиною безсила спокуса негідної слави. Але так завжди думаєш, коли не вкусив тієї спокуси. Всі фахівці визнали повний і безперечний успіх.

А згодом я отримав перший офіційний лист, у якому фірма звукозапису в Парижі просила мого дозволу на запис платівки з реквіємом Лейбовича-Сарського. Успіх п'янив мене, я був щасливий і не помічав нічого навколо себе. Я навіть справді почав вірити в

те, що реквієм мій. Але єдине, що з часом стало тривожити мене, – партитура на могильному камені. І от, не відкладаючи, однієї ночі я сів за кермо. На той час я вже мав свого автомобіля. Десь після опівночі я пробрався на цвинтар, освітив ліхтарем старі могили і скоро знайшов камінний стовп. Я витяг з портфеля наготовлену сокиру і почав знищувати партитуру. У лісі залунав гучний стукіт, але я не звертав уваги, цвинтар був далеко від людей, та й хто в таку ніч відважився б прийти до могил. Весь час, поки я бив по каменю, у мені відлунював, звучав реквієм. З кожною знівеченою нотою мелодія, здавалось, стихала, ставала невиразнішою, і от я знищив останню. У лісовому мороці запала тиша. І раптом я відчув, що позаду хтось стоїть. Я ясно відчув чийсь погляд, але повернути голови не міг, м'язи мої скувало, мені здалося, що в мене зникло дихання і не стало чути, як б'ється серце. Все ж із нелюдським зусиллям я зрушився й освітив темінь позад себе. То було жахливо... Світло не пронизало морок, а зіткнулося з чимось твердим, матеріальним. У першу мить мені здалося – то був чийсь одяг, що спадав складками. Однак, я скоро побачив і зрозумів, що мій ліхтар освітив лише стовбур старого дерева з покрученою, мов складки одягу, корою. Не встиг я ледь заспокоїтись, як позаду хтось тяжко й протяжно застогнав. Я рвонув ліхтар і направив світло у той бік. І знову все повторилося. Через якусь мить чорний одяг розтав і переді мною постала кора дерева. Тоді я сприйняв той стогін, як скрипіння старого стовбура, - композитор замовк і тяжко зітхнув. - Я знаю, вам теж буде важко повірити в те, чого бути не може, як кажуть, тому що не може бути ніколи. Але з того часу моє життя змінилося, стало чужим. Недарма світло мого ліхтаря освітило тієї ночі чийсь одяг. Тепер я знаю, кому він належав. Вже тоді я підозрював, що то є помста, кара мерця, який лежав під камінною брилою. Остаточо я зрозумів, побачив і почув усе згодом, коли поїхав на дачу один, без Лани.

Того вечора, коли я лежав на ліжку, повернувшись до стіни, а за вікном шуміла осіння негода, здалось, що зі мною повторюється те, що вже колись було. Знаєте, інколи таке буває, знайоме відчуття пройняло мене. Я відчув, що в кімнаті я не один. А ще через якусь мить я ясно побачив, як на стіну біля ліжка лягла тінь. Я похолов. Потім повернувся до вікна. У холодному світлі віконної рами стояв чоловік. Чорний одяг, що

спав до самої підлоги, був увесь прогнилий, забрьоханий у мокру руду глину і пошматований знизу. Мені враз згадалась ніч на цвинтарі. У мене не було сумнівів, що саме цей одяг висвітив тоді мій ліхтар. З-під високого клобука, де мало бути обличчя, відсвічувала бліда пляма. У кімнаті запахло гнилими дошками. Я схопився руками за ліжку і заляк. Правду кажучи, поява монаха була хоч і несподіваною, але все ж останні дні я перебував у стані якоїсь дивної тривоги, передчуття чогось незвичайного, що ось-ось мало статися зі мною. Страшний головний біль, я дуже схуд, я майже нічого не їв і ніяк не міг вгамувати спрагу. Ніч на цвинтарі, вона підказала мені, що слід робити. Я скочив до вимикача і ввімкнув світло. Я був майже впевнений, що видіння зникне. Але, на мій ще більший подив, монах залишився стояти проти вікна. Мені здалося, що бліда пляма під чорним клобуком розпливлася у кривій усмішці. Я позадкував до кутка і там зупинився, притиснувшись до стіни. Монах ворухнувся. Бліда пляма завмерла у напрямку, де стояло піаніно. Чорна ряса гойднулася і ледь прошурхотіла. Я побачив, що монах стоїть поруч із моїм інструментом. Брудний широкий рукав повільно опустився на кришку піаніно, і в ту ж мить, заповнюючи кімнатну тишу, полилась музика. Гадаю, ви здогадалися, що то була за музика. Сумнівів у тому, хто завітав до моєї кімнати, у мене не лишалось. Очевидно, саме тоді знепритомнів, тому що коли прийшов до тям, то побачив, що лежу на підлозі, а у вікно світить вранішнє сонце... Я ще довго лежав, не в змозі звестись на ноги. Голова йшла обертом, я відчув тупий біль у серці. Потім усе ж підвівся і наблизився до дверей. Вони були замкнені на внутрішній замок. Я наблизився до вікна і почав згадувати, що зі мною сталося. Сон то був, чи якесь безпам'ятство? Певно, щось пригадавши, я поглянув на піаніно. Згори на його глянцевоїй кришці була розмазана висохла глина, - Лейбович утер хусткою чоло.

- З тих пір він уже не покидав мене. Одного разу я розповів про свого містичного гостя дружині. Розповісти всю правду про цвинтар, про спомник з нотами я не міг. На сьогодні про все знаєте тільки ви. Чому я розповів усе саме вам? До кінця я сам того не знаю. Але всі дні, що я провів тут, я чекав на когось, що прийде людина, якій можна буде все розповісти. Адже часу залишається дуже й

дуже мало. Мало часу, ой як мало часу. Тоді Лана вислухала з подивом мою історію, однак заспокоїла мене і сказала, що то все від перевтоми. Згодом же я помітив, що ставлення її до мене змінилось. Що саме сталося, я не міг собі пояснити, особливих змін, по суті, не було, але все ж я почував, що поводить вона себе зі мною не так, як раніше, стриманіше, чи що, може, уважніше, з якоюсь осторогою. Пізніше, коли візити монаха стали досить частими і я ділився про те з Ланою, вона якось сказала, щоб я не хвилювався особливо, але вона пропонує мені звернутись до лікаря. Після тривалого обстеження висновок був однозначним. На той час я вже й сам підозрював, що я хворий. Проте, скоріше не психічно, а фізично. Сумнівів у реальності існуючого монаха у мене не було. Після кожної зустрічі з ним я відчував велику кваліть у всьому тілі. Разом з тим, поступово я звикав до свого містичного гостя, і він уже не викликав у мене страху. Швидше, він гнітив мене своєю присутністю, ніби стискував у своїх холодних руках мою душу. Іноді у нестямі я кричав йому якісь слова, але моя мова була незв'язною, язик не поміщався у роті, і виходило лише якесь дике мичання. Він же, як і раніше, залишався мовчазним. Жодного разу я не помітив з його боку будь-якої агресії. Тепер я знаю, він просто повільно знищує мене. Кінець мій має бути довгим і нестерпним. Однак, я намагаюсь боротися з ним, чи якось протистояти, бо ж знаю, що скоїв і прощення мені немає.

Тепер я тут. Я сам вибрав саме цей притулок, щоб бути ближче до нього. Адже якимось чином ми колеги, і я справді непоправно завинив перед ним. Лана теж радила мені цю лікарню. Та й взагалі, з цими місцями зв'язане, так чи інакше, все моє життя. Все це дуже схоже на фатум. Якась незвичайна особлива сила сконцентрована у цих місцях. У всякому разі, вона діє на мене, на все моє життя. Знаєте, я не хочу покидати цього притулку до кінця днів своїх. Долею призначено мені лишитися у цих лісах. Але я не хочу помирати божевільним. У кожної людської долі є свій код, ключ, віднайшовши який, можна довідатись про своє майбутнє, але не всі на те здатні. Очевидно, для цього необхідний особливий стан організму. Ви не повірите, але я навіть знаю, де поховують моє тіло, ні, це не

містика, це фатум, так-так, реальний земний фатум людської долі. Згадайте Аврелія, було б безглуздо і ганебно... Коли ви побачите його могилу, а я вам це обіцяю, зверніть увагу на вільне місце з її лівого боку. Воно зразу ж упадає в око. Так залишають для себе місце близькі померлих. Ви, звичайно, подумаете, що це дурниця і пов'яжете те з моєю хворобою. Але час покаже і підтвердить мої слова. Ви набагато молодший за мене і будете мати змогу переконатись у моїй правоті, - композитор знову зітхнув, - що ж, наше найвище призначення – готуватися до смерті, так і не інакше стверджував великий філософ.

У кімнаті запала тиша. Композитор дивився у вікно. На подвір'я вивезли Кудіна. Знаменитий півзахисник був умощений в інвалідну люльку і дійсно скидався на ляльку, коли, пустуючи, діти відривають від неї руки й ноги. Раптом я помітив хвилювання на обличчі Лейбовича. На подвір'я заїхав «Москвич». Відчинилися дверці – із машини вийшов Раков. Мені здалося, він поглянув на наше вікно і пішов до центрального входу.

- Як ви думаєте, - наважився я запитати у композитора, - чому Федір Михайлович ознайомив мене з усіма пацієнтами, крім вас?

Лейбович повернув обличчя і мовчав. Я повторив питання, але він мовчав і дивився на мене, як при першій зустрічі. Потім різко перевів погляд убік, де стояла шафа, і очі його застигли. Продовжуючи дивитися в одну точку, він промовив непевно:

- Вам час іти, молодий чоловіче... Ми ще побачимося з вами, а тепер залиште нас.

Я поглянув у бік шафи, намагаючись щось розгледіти, але нічого містичного там не побачив. Разом з тим, усе ж легка тривога охопила мене тоді, і в якусь мить мені здалося, що в кімнаті ми не одні. Однак я швидко відмахнувся від дурних думок і, не тривожачи більше композитора, вийшов із флігеля. Я був справді вражений послідовністю думок, здоровим глуздом розповіді Лейбовича, і, крім незвичайності події, не помічав у ній жодного показника розладу психіки. Я ще довго і з цікавістю міркував над усім, що почув від композитора, намагаючись

збагнути природу його хвороби, якщо вона дійсно існувала.

Після обіду мене викликав Раков. Обличчя його було пом'яте, у червоних плямах, з-під понурого чола на мене дивилися його вовчі очі, під якими звисали, здається, ще більше набряклі синюшні мішки.

- Ви були у Лейбовича? - запитав він байдуже.

- Так, був, - відверто сказав я.

- Що вам було потрібно від нього? Чим ви займалися там?

Я розгубився:

- Я просто заходив довідатись про його стан. Адже я тут на роботі? Гадаю, нагляд за хворими входить у мої обов'язки?

Раков мовчав і пильно вдивлявся у моє обличчя, я це відчував, тому що знову розглядав його попільницю, у якій лежала купка понівечених недопалків.

- Так, це ваші обов'язки, але все ж скоріше, можливо, майбутні обов'язки, - раптом почав він трохи спокійніше, - між хворим і лікарем повинна бути необхідна дистанція. Надмірне зближення не на користь у нашій роботі. До того ж, я вас застеріг бути обережним, у нас психічно хворі люди, від них усього можна чекати. А відповідаю за вас поки що я.

- Мені здалося, що композитор... - почав було я, але Раков ураз перебив мене:

- Ви ще дуже молодий, а тому вам багато чого буде здаватись. Це нічого. У вашому віці це навіть закономірно. Тому на перший раз суворого покарання не буде. А Лейбович тут не композитор, а психічно хворий пацієнт, якому необхідне постійне лікування, допомога досвідчених, запам'ятайте це, досвідчених у цій справі фахівців. Врахуйте. Я більше не затримую вас.

Після розмови з Раковим у мене ще більше з'явилося підозри щодо неабиякого відношення головного лікаря до пацієнта з флігеля. І те, що Раков не завів мене сам до Лейбовича, для мене тепер було не випадковістю.

Одного дня, коли ми, як звичайно, сиділи з Арсенієм на лавці, спочатку десь на лісовій дорозі застрекотала сорока, а потім із дзвіниці злетіло вороння. Біля воріт почулися звуки автомобіля. Я став на лаву і витяг шию. За воротами стояв

розкішний білий «Мерседес». Спершу я навіть не повірив власним очам: у такій глухомані, далеко від європейських шляхів – і «Мерседес». Абсурд. Але пізніше я переконався, що автомобіль був цілком реальний. Спочатку відчинились і зачинились дверці автомобіля, а потім на подвір'я зайшла жінка. На ній був такий же винятково білий костюм і білий капелюшок, у руках вона тримала теж білу сумочку. Складалося враження, що на нашому подвір'ї збиралися знімати кіно. Жінка упевненою ходою пройшла повз нас, привіталася з Арсенієм і попрямувала до центральних дверей. Я встиг помітити, що жінці було років сорок, не більше. Ще я відзначив, що зовнішність її для цих місць була не меншою розкішшю, ніж її білосніжне авто. Згораючи від цікавості, я нетерпляче вступився в Арсенія. Старий багатозначно закопилив небрите підборіддя і сказав:

- Особистою персоною, то вона і є.
- Та хто вона? - не терпілось мені.
- Дружина їх. Спершу того, - Арсеній ткнув пальцем на кабінет головного лікаря, - а потім того, - він перевів палець у бік флігеля.
- Так, так... - пробурмотів я, - он воно як...
- Так, так... он воно як, - так само згодився Арсеній.

Ми замовкли.

Через якийсь час жінка у білому вийшла з кабінету і такою ж упевненою ходою подалася до флігеля. О, як же мені хотілося зазирнути у віконце за ґратами і хоч одним оком побачити їх удвох. Але скільки я не вдивлявся, нічого розгледіти не вдалось.

Жінка пробула у флігелі майже годину. Повертаючись повз нас, вона кивнула Арсенію на прощання і пішла до виходу. Знову загуркотів автомобіль і знову з дзвіниці знялося кілька круків. Я вкотре був приголомшений незвичайністю побаченого. Здавалося, наш притулок із дня на день обростав таємницями.

Наступного дня, з самого ранку, небо над лісом затяглося хмарами, і дрібний осінній дощ обіцяв мочити нас принаймні не один день. О десятій ми з медсестрою пройшли палатами і коли завітали до палати, у якій були Метницький та Лангер,

несподівано побачили там головного лікаря. Він сидів біля ліжка Лангера і про щось говорив із хворим. У палаті вони були тільки удвох. Коли ми з'явилися у дверях, мені здалося, що Раков припинив розмову і чомусь схвилювався. Все ж він звернувся до мене привітно і запропонував решту палат обійти разом. Зізнатися, таке його рішення для мене було несподіваним.

Закінчуючи обхід, Федір Михайлович сказав сестрі, що повинен у другій половині дня поїхати до міста. Тієї ж миті я вирішив, що буде нагода зайти до флігеля. Чесно кажучи, мені не хотілося, щоб про мої візити до Лейбовича знав Раков. Не те, що я боявся його, але просто останній розвиток подій, точніше те, що я дізнався про жінку у білому, змушувало мене чинити саме так.

Раков від'їхав лише о шостій вечора.

Почекавши ще трохи, я попрямував до флігеля.

Лейбович сидів біля вікна, зарябленого краплями і стежив за дощем. Таким чином він не міг не помітити мене, коли я йшов до його дверей. Проте, коли я зайшов до кімнати, він ніяк не зреагував. Після мого привітання він нічого не відповів. Лише згодом, коли я вже збирався залишити кімнату, він промовив:

- Якщо ви теж не вірите у те, що я розповів... - у кімнаті знову запала тиша - ...якщо ви хочете... Я пропоную вам прогулятися зі мною до цвинтаря.

Що й казати, мені давно кортіло побачити те загадкове місце у лісі, про яке я був наслуханий не тільки від композитора, і сам збирався найближчим часом просити Арсенія, щоб він показав мені його. Але сьогодні запрошення Лейбовича було вкрай несподіваним.

- Вам страшно? - запитав композитор.

- Аніскільки, просто сьогодні негода, і я не збирався, - поквапився я із відповіддю.

- Негода... то все відносно і дуже суб'єктивно. Як на мене, кращого дня, ніж сьогодні, і бути не може. Чим не прекрасний цей дощ, ці сірі фарби, свіжість повітря? Упевнений, тільки такі дні надихають більшість творців на народження прекрасного. Чи, можливо, ви не готові побачити дійсність, яка може підтвердити

реальність розповіді хворого маніяка і тоді поставить під сумнів не тільки мій діагноз, а й сам матеріалістичний світогляд? - композитор посміхнувся.

- Навпаки, а дощ мені теж подобається, - відповів я, - якщо ви хочете, ми можемо йти.

Лейбович нарешті відвів погляд од вікна і поглянув на мене. Обличчя його сьогодні здалось мені ще більш схудлим, загостреним і якимось потемнілим, сірим, як сьогоднішній день. Очевидно, мені було слід зважити, на що я їду, що саме роблю, але тоді я про те не думав.

Ми непомітно вийшли за ворота, минули озеро і заглибились у ліс. Високі дерева, що своїми верхівками сховали й без того темне небо, створювали нічні сутінки. Втім, і сам час уже наближався до того.

Лейбович ішов попереду, не вибираючи стежки, просто навпростець, і було видно, що коли б йому зав'язали очі, то й тоді він не минув би наміченої цілі. Я брів слідом, відмахуючись від мокрого гілля і намагаючись не відставати.

В одному місці композитор несподівано зупинився. Зовсім по-іншому уявлялось мені лісове кладовище. Я сподівався побачити галявину чи якесь узлісся, але ми як ішли, так і зупинились серед дерев. І враз, просто поперед нас, за кілька кроків я побачив першу могилу з камінним хрестом. Лейбович рушив далі. Ми пробирались поміж хрестів і дерев, і все те було чимось надзвичайно цілісним. Нарешті ми зупинились. Перед нами стояла камінна брила у вигляді стовпа. Ми поглянули один на одного – ми розумілися. Я побачив розкришений, понівечений вирвами, вищерблений камінь.

-А ось і вільне місце, я вам розповідав, - мовив Лейбович.

У нас над головами, десь у верховітті подув вітер і зашуміли дерева. Лейбович раптом різко озирнувся, і в ту ж мить я помітив, що зробив те ж саме. Виходило так, що нам обом здалось одне й те ж. Мені стало не по собі. Сутінки, що панували на лісовому цвинтарі, навіювали неприємне почуття. Невже я став підкорятися впливу психічно хворого? Взагалі, навіщо я так зробив? Чому я тепер тут з цим божевільним? Адже це й справді небезпечно. Крім того, я не маю ніякого права

покидати територію разом з хворим пацієнтом. Переді мною раптом з'явилися глибокі темні очі з вовчим поглядом. По шкірі пробіг мороз. Мені хотілось негайно покинути ліс, сховатись у своїй кімнаті й обов'язково увімкнути світло. Враз я здригнувся від несподіваного дотику. Руку мою хтось стис.

- Подивіться он за те дерево, — прошепотів Лейбович, - бачите?

Я поглянув туди, куди показував композитор, і мені здалося, що від дерева відокремилась якась темна тінь. Невже я й справді під впливом божевільного? Та ні, то ж тільки крива зламана гілка, що звисла до самої землі, – у всякому разі мені хотілося думати саме так.

- Бачили? - перепитав Лейбович.

Я боявся будь-що говорити, але все ж зважив, що буде краще сказати, що то йому тільки здалося. Лейбович раптом зойкнув і схопився рукою за серце.

- Що з вами? - підтримав я його під руку.

- Хвилинку... Зачекайте трохи, зараз будемо йти. «Грається він зі мною, чи що?» — думав я. Але Лейбович зблід так, що я схвилювався. «Не вистачало того, щоб він тут сконав». Я взяв композитора під руку, і ми помалу рушили.

Дощ посилювався, і доки ми опинились біля воріт лікарні, обоє були промоклі до нитки. Намагаючись, щоб нас ніхто не помітив, з такою ж обережністю я провів Лейбовича до флігеля.

Вже зовсім пізно увечері на територію заїхав «Москвич». У вікно своєї кімнати я бачив, як Раков незграбно вийшов з нього і, похитуючись, побрів до своєї кімнати.

Дощ не вгавав майже до самого ранку, і наступного дня на подвірні монастиря блищали великі калюжі. Арсеній ходив з мітлою і зганяв воду з брукованих доріжок. Повітря ж навколо було свіжим і прозорим. То був другий тиждень мого перебування у лікарні.

Минуло кілька днів. Ми знову ж таки сиділи з Арсенієм на лавці, коли десь над лісовою дорогою застрекотіла сорока, з дзвіниці злетіло вороння і біля воріт зупинився білий «Мерседес». Певно, білий колір приваблював її більше, ніж усі

інші, а може, через те, що він пасував до її розкішного автомобіля, так чи інакше, але й сьогодні на ній було таке ж сліпучо-біле вбрання. Вона привіталася до нас і пішла до дверей Ракова.

- Хтозна, що у них за життя таке... До одного ходить, до другого ходить... - Арсеній сплюнув.

Я хотів сказати Арсенію, що життя взагалі дуже складне і розібратися у людських стосунках буває іноді непросто, але, поглянувши на його старе, у зморшках, обличчя, навіть засоромився.

Минуло з півгодини. Небо над нами прояснилось, і подвір'я наповнилось сонцем. І раптом ми дружно озирнулись, тому що почули, як з гуркотом розчинилися двері позаду. Вона майже збігла на доріжку і, притискуючи обидві руки до грудей, швидкою ногою пройшла повз наші лави. Волосся її було розхристаним, скуйовдженим. Я встиг помітити, що плаття на грудях, які вона намагалася приховати руками, було розірване. Після того, як «Мерседес» від'їхав, ми перезирнулись, і Арсеній багатозначно надув губи. Про те, що скоїлось там, за дверима кабінету головного лікаря, можна було тільки здогадуватись.

Після того кілька днів Раков ходив роздратованим, із похмурим обличчям, а одного дня я знову зіткнувся з ним, коли він виходив з палати Лангера і відчув його вовчий погляд.

У природі з кожним днем все більше відчувалося наближення зими. Скоро з груші, під якою стояла лава, злетів останній листок. А одного ранку, коли я прокинувся, то побачив у вікно, що монастирське подвір'я було вкрите першим снігом.

Майже вся зима була морозною і сніжною. Здається, за весь час сніг так ні разу й не танув, а тільки сипав кожного дня, і Арсенію частенько доводилось прокидати лопатою стежки. Зима тимчасово скувала не лише навколишню природу, а, здається, й людські душі, що мешкали в монастирських келіях. Раков майже не покидав лікарні, і я всього кілька разів бачився з композитором. Так минали три довгих зимових місяці.

Весна настала зненацька. Вночі, коли ще всі спали, південний вітер приніс тепло, і тому вранці всі були приємно здивовані, коли почули за вікном дуже дзвінку й рясну капіж. Згодом трохи стали відтавати й людські серця. Знов на подвір'ї замаюрів «Москвич» з червоними хрестиками, і Раков відновив свої поїздки до містечка. Я ж таким чином мав більше можливості бачитися з Лейбовичем.

Одного разу, коли я зайшов до композитора, то несподівано зіткнувся у дверях з божевільним Лангером, що покидав флігель.

- Він що, буває у вас? Я його не бачив раніше, - запитав я у композитора.

- А чому б ні? - задумано відповів Лейбович, - адже ми тут не у в'язниці... Нещасний старий. Прийде, постоїть. Мовчить, дивиться в очі, як собака, далі усміхнеться дикувато і піде геть. Він серйозно хворий, це видно по очах. У них божевілля... Хоча всі ми тут одного поля ягоди. І все ж, я вам скажу, неймовірно, але мені тут добре... - Лейбович раптом якось різко пожвавився, ніби тільки тепер упізнав мене, - тут я маю можливість думати, міркувати над чим завгодно і ніхто мені не заважає... Прошу, сідайте, будь ласка, я хочу дещо розповісти вам, я дуже радий вам... Я довго мислив над тим, яка саме природа того феномену, що відбувається зі мною, вірніше, біля мене, у межах мого світоспоглядання, що не доступне іншим. Ви мене обов'язково зрозумієте. Пригадайте, інколи бувають хвилини, очевидно, в житті кожного, коли ситуація, яка з ним відбувається, чи має відбутися, знайома вам до найдрібніших деталей. Чому так? Ви ніколи не задумувались над тим? Я довго намагався з'ясувати, в чому тут суть. Виявляється, вона проста, як і все велике. Наша світобудова працює за принципом запису і відтворення, тобто повторення, прототип всесвіту, на зразок того, як працює магнітофон. Відбувається звичайний запис плівки, і все наступне життя іде за звичайнісінькою фонограмою. Це дуже просто, але ніхто про це не здогадується, як часто буває на суто комерційних концертах. Душа ж, як відомо, знаходиться поза часом і простором. На неї не діє ніщо, і вона може дістатись будь-якого виміру у просторах всесвіту, потрапити в будь-яку точку часу і дістати яку завгодно

інформацію, тому що для неї час існує в розгорнутому вигляді. Близькі душі, які давно звільнились від своїх матеріальних шкаралуп, інколи попереджають свої родинні основи, з якими зв'язані за генотипом, тобто й нас із вами – живих людей. Тоді іноді ми ніби прогнозуємо, передбачаємо майбутнє, насправді ж сприймаємо, по суті, ланку фонограми, якій вільно підкоряємось. Але головне те, що ми всі живемо поряд з існуючими нематеріальними основами, розумієте? Вони живуть навколо нас, але ми їх не сприймаємо. Зі мною ж відбулося незвичайне. Ображена душа в пориві обурення і гніву матеріалізувалась, але тільки для мене, розумієте, тобто запис свого минулого матеріального існування вона вклала тільки у мій відтворювач – мою підкірку. Тепер ви розумієте, чому тільки я один і більше ніхто не бачить монаха. Якби ви тільки знали, яка сильна штука теорія відносності! Вона володіє всією світобудовою. Велика голова Ейнштейн. Знаєте, я підрахував, виходячи з цієї теорії, – від народження Христа, там, у безкінечному просторі, минуло не більше хвилини, розумієте, якась тисячна, а тут на Землі пройшли віки з війнами, катастрофами, мільярдами народжень і смертей... Як вам сказати, життя у часі – це як полум'я. Матеріальне життя – це те полум'я, яке обігріває абсолютний дух. Коли ж матеріальне життя набуває мінусових факторів – війни, екологія, викачування нафти, забруднення атмосфери, знищення живого, відхід від віри, духовний занепад, це може призвести до загальносоціальної катастрофи. На Землі перемаже існування виду найпростіших, здатних до анабіозу, вони перемажуть людство, все живе, і на Землі перемаже життя примітивних. Тому на купі людських останків залунає лише перемажна пісня могильного черв'яка. Зникне Земля, зникне і Сонце, але... біоенергія відкине у простір душі, які будуть заряджені позитивно: добро, милосердя, благородство і доброчесність наблизить їх до абсолютного духу, тоді вони відчують величезну насолоду, значно більшу, ніж статеві почуття. Там ви і я, всі зможемо звільнитись від земних мук, скасувати свій гріх. Там ми будемо разом, але на рівних. Ні, не дивіться на мене, як на хворого. Тільки тут, у цих стінах я пізнав велику істину життя, взагалі істину, адже життя і смерть, існування душі в її різних виявах, повторях і народженнях, видозмінах, але ні в якому разі не крахові.

Ви, як і всі ми, будете існувати вічно, повірте мені. І ми обов'язково зустрінемось ще з вами. Можливо, не тут, на Землі, а десь у безкінечних просторах Всесвіту. Ми ще побачимо світанок. Ми будемо тішитись своїм розумом, раювати апогеями існування, в яких би формах ми не жили, хай деревами, зорями, хай небесами, квітами, планетами, але ми будемо вічно, розумієте, вічно, - він задумався на мить, і обличчя його, здається, ще більш прояснилось. - Скоро весна... весна – це життя... І все ж, пам'ятайте завжди заповідь Євангеліста Матвія: «Заходьте тісними воротами, адже широкі ворота і просторий шлях, що веде в погибель, і багато хто іде ним, бо ж тісні ворота і вузький шлях, що веде до життя, і не кожен відшукує їх».

Лейбович змовк. Здається, ще ніколи я не бачив його таким збудженим. Якоюсь незбагненною радістю, повні енергії і живого оптимізму, світились його очі. Я навіть не надав значення всьому тому, що він мені наговорив. Я просто був радий бачити композитора таким життєрадісним і бадьорим.

Ми розпрощались пізно увечері. День, що минув, був таким чудовим.

Згодом весна остаточно полонила природу. Внизу, в озері, закричали жаби, в деревах і кущах заспівало лісове птаство. Наш земний куточок, загублений у лісах, знову став схожим на маленький зелений оазис. До кінця мого перебування у лікарні лишалося зовсім небагато. У мене був чемоданний настрій. Але ще через тиждень у лікарні скоїлась історія.

Ще спросоння я почув жіночий крик на подвір'ї, а коли визирнув у вікно, то побачив, що там зібрався майже весь медперсонал.

Скоро разом з усіма я збігав до озера. Біля самої води вже стояло кілька людей, тут же був і Арсеній. Ми підійшли ближче. На піску лежало закривавлене тіло. У трупа, що знаходився наполовину у воді, було перерізане горло, поруч лежала крива іржава бритва. Не складало великих труднощів розпізнати у мертвому Лейбовича. Чесно кажучи, видовище було жахливим, проте якогось особливо великого здивування саме тоді я не відчув. Чому це було так – я не знаю. Можливо, через те, що Лейбович кожного разу говорив про смерть, про свій скорий кінець, і я якоюсь мірою був готовий побачити його неживим. Можливо, й так... Хтозна... Але тоді ще деякі обставини, що

стались напередодні, здавалося, немов провістили якусь несподівану трагедію.

Лейбовича поховали на лісовому кладовищі без особливих почестей, поховали на новій частині, де ховали всіх підопічних. Отож, сподівання композитора не збулися, вільне місце біля камінного стовпа так і лишилося вільним. І все ж їхні могили були не так далеко одна від одної, і було в тому теж щось незвичайне, надприродне, здавалося, збувалося те все з чиєїсь безмежної неосяжної волі.

Зовсім скоро я покидав монастир. Тоді увесь шлях додому, сидячи у вагоні, я міркував: не стало людини. Загинув композитор Лейбович. Звичайно, у монастирі звикли до смертей, вони там були закономірністю, і нікого особливо не хвилювали. На той час більшість хворих тим чи іншим чином уже позбулася близьких, рідних. Їх закопували в землю, встромлюючи таблички, які згодом заростали травною, і про них забували. Можливо, через таку звичність ніхто навіть не подумав, і я в тому числі, що смерть Лейбовича, незважаючи на те, що він був психічно хворим, була все ж не звичайною, а особливо несподіваною. Тому його поховали так, як і всіх, не з'ясовуючи причин та обставин смерті. Ніхто тоді навіть не подумав узяти під сумнів самогубство божевільного. І все ж багато таємного було в тій історії. Хто справді був винен у смерті композитора? Справді сам він вирішив свою долю, чи то зробив його містичний гість? А може, все сталось зовсім по-іншому?

Вже багато років потому, коли я одного разу зайшов до церкви і зупинився біля ікони «Усікновення», де зображена тарілка з відрубаною головою, мені захотілося щось пригадати, пригадати те, що було зв'язане з цим сюжетом. І раптом у моїй пам'яті поступово сплигло ім'я Лангера, і перед очима з'явилося його божевільне обличчя. Я згадав перший день свого приїзду до лікарні, розмову з Раковим, його розповідь про нав'язливу ідею Лангера з Іоанном Предтечею. Тільки тоді мені спало пов'язати те з кончиною Лейбовича. В той день, після смерті композитора я наштовхнувся на Лангера і вигляд його здивував мене. Він різко відрізнявся від його звичайного стану. Завжди похмуро, замкнуте обличчя його, за яким крилась якась таємна підступність, того дня світилось майже радістю самовдоволення. Так-так, саме так. Старий божевільний єврей сидів на ліжку і безглуздо, дурникувато посміхався. Я

також пригадав і те, як в останні дні я часто натрапляв на Ракова саме у палаті Лангера. Чому він замовкав, коли я заходив туди? Про що він говорив з божевільним Лангером? Що сталося тоді в кабінеті головного лікаря, коли дружина Лейбовича вибігла у розірваному платті? Всі ці питання не давали мені спокійно жити, і я вирішив знову побувати у тих місцях, одвідати могилу Лейбовича, можливо, зустрінися з самим Раковим. Але, на жаль, тоді, після мого приїзду, до питань, що так хвилювали мене, додалося ще одне, не менш загадкове й несподіване. Перед тим, як прийти на цвинтар, я зайшов до лікарні, і дуже здивувався тому, що знайшов там свого давнього приятеля Арсенія. Арсеній майже не змінився за ті роки і теж був щиро радий і схвилюваний нашою зустріччю. Як і шість років тому, ми сіли на лаву під старою грушею і, ні про що не говорячи, дивились один на одного. Я запитав, як його здоров'я, і Арсеній відповів, що поки байдуже, інколи, буває, підводять ноги. Я порадив йому ліки, а потім сказав, що привезу їх йому сам. Потім я поглянув на вікно флігеля, згадуючи нещасного композитора, і в ту ж мить моя уява намалювала у вікні чоловічу постать. Я відвів погляд, намагаючись не тривожити минулого, але коли знову поглянув на вікно, то здригнувся.

- Хто там? - запитав я. Арсеній зітхнув:

- Підійди ближче...

Я піднявся з лави і пішов до флігеля. Чоловік стояв біля віконної рами і дивився поперед себе. Чим більше я зближався з ним, тим більше тривожне хвилювання наростало в мені. Нарешті, я зупинився зовсім близько. Те, що я побачив, вразило мене. З вікна на мене дивились темні глибокі очі. Вони дивились так, як у ті минулі часи, але тепер у них вже не було того вовчого погляду, таємної злоби чи нерозпізаного смутку. Вони дивились байдуже, безглуздо, здається, як сліпі, нічого не тямлячи.

- Раков... - майже мимоволі ворухнулись мої губи.

Я дивився на нього, не відводячи очей, і чомусь почуття жалю скувало мене, настільки нещасним був його вигляд. Постоявши ще трохи, я повернувся до Арсенія.

- Як і коли це сталося?

- Може, з півроку після того, як зарізався композитор, - невесело мовив Арсеній, -

тепер у нас новий головний лікар. А Федір Михайлович дуже тяжкий був, - Арсеній вперше звав Ракова по імені, - тепер уже від нього нічого не лишилось, закололи, як дитя... Недовго йому лишилось, а ще молодий, міг би жити... Що з людьми діється? - Арсеній знову зітхнув і прокашляв.

Ми ще довго сиділи мовчки, потім заговорили про інше, потім попрощались.

Через два роки Арсенія не стало. З його смертю обірвався останній живий зв'язок, що зближував мене з лебединською лікарнею. З часом життя заповнилось новими проблемами, радостями та печалями, і дні мого перебування в монастирі поступово стали відходити все далі й далі, туманячись у минулому, втрачаючи свою значимість. І все ж, не все зникло від тих днів. Сьогодні у моїй кімнаті, на полиці між книг, стоїть пакет із платівкою, яку може купити кожен у звичайній крамниці, але до якої у мене особливе ставлення, і ціна її для мене теж зовсім інша. Інколи вечорами, коли мені буває сумно на душі, я ставлю її на програвач, і тоді у кімнаті лине дійсно неповторна мелодія, яка кожного разу бентежить пам'ять, приносить до мене спогади про давно минулі події, що й до сьогоднішнього дня вкриті загадкою, яка назавжди залишиться за камінними стінами монастиря, біля воріт якого ще й тепер час від часу з'являється білий «Мерседес» і похила жінка в темному спочатку зникає у тій частині лісу, де загубився монастирський цвинтар, а потім, повертаючись, прямує до флігеля з невеликим віконцем у кованих ґратах.